

nieuwsbrief nr. 26

november 2005

monumentenzorg en archeologie

archeologisch vooronderzoek in westergouwe vordert gestaag

In de polder ten westen van Gouda wordt gewerkt aan de ontwikkeling van de woonwijk Westergouwe. Voordat de gemeente het startsein voor de bouw kan geven, onderzoekt zij de aanwezigheid van archeologische vindplaatsen. Om te achterhalen of en zo ja welke vondsten zich in de bodem van Westergouwe bevinden, zijn verschillende onderzoeken nodig. Vorig jaar zijn we hiermee gestart en in augustus 2005 zijn we verder gegaan. Wat komt er uit deze onderzoeken naar voren?

onderzoek

Het onderzoek in Westergouwe richt zich op drie deelgebieden: de kreekrug in het zuidwesten, de Tweede Moordrechtse Tiendeweg en delen van de rest van de polder.

kreekrug

(zie kaart 1, deelgebied 1)

In het zuidwesten van Westergouwe ligt op een diepte van drie tot vier meter onder het maaiveld een kreekrug. Vorig jaar is hier een begin gemaakt met archeologisch onderzoek en zijn er grondboringen uitgevoerd. Dit omdat we het vermoeden hadden dat op deze plek wel eens resten van prehistorische bewoning kunnen liggen. Het gaat om resten van bewoning in het Mesolithicumtijdperk, zo'n 8000 jaar geleden. Toen was de kreekrug een hoger gelegen plek in het landschap, waardoor het een geschikte woonlocatie was. Het onderzoek bleek succesvol: op drie plaatsen troffen archeologen resten aan in de vorm van houtskool en vissenbotjes.

**gemeente
gouda**

Vondsten als deze zijn vaak een belangrijke aanwijzing voor prehistorische bewoning. Een andere mogelijkheid is echter dat de aangetroffen resten een natuurlijke oorsprong hebben. Zo kunnen de stukjes houtskool en botjes het gevolg zijn van een blikseminslag, waardoor brand in het riet is ontstaan. In dat geval is het niet zeker dat er mensen op de kreekrug hebben gewoond. Zekerheid hierover krijgen we alleen als archeologen ook vuursteenafslagjes (stukjes vuursteen) of verbrand botmateriaal aantreffen. Voor wat betreft de Mesolithische periode zijn dat de enige vondsten die menselijke aanwezigheid aannemelijk maken. Want aardewerk, in veel gevallen een belangrijke vondstcategorie, werd in dit tijdperk nog niet gemaakt.

extra boringen

Tijdens de zomerperiode van dit jaar hebben extra boringen plaatsgevonden op de locaties waar onderzoekers tijdens het eerste onderzoek houtskool aantreffen. De resultaten zijn tijdens het schrijven van dit artikel nog niet bekend, maar hopelijk zijn er vuursteenafslagjes aangetroffen. Komen er geen stukjes vuursteen uit de grond, dan zijn er nog andere mogelijkheden om te achterhalen of de sporen door mensen zijn achtergelaten. Bijvoorbeeld met een analyse van grondmonsters. Die geeft aan of er sprake is van natuurlijke of menselijke resten. Deze methode is niet helemaal waterdicht en wordt daarom alleen toegepast bij het ontbreken van vuursteen in de bodem.

Een ander doel van de boringen is om vast te stellen waar precies de grens ligt van de aangetoonde houtskoolconcentraties. Waarom is dit van belang? Omdat als we werkelijk te maken hebben met

Het 'slagturven' waarbij het veen van onder de waterspiegel wordt opgebaggerd en op legakkers te drogen wordt gelegd.

prehistorische bewoning, we dit moeten verwerken in bouwplannen.

Door bijvoorbeeld niet over de vindplaats heen te bouwen waardoor deze behouden blijft. We graven de archeologische resten dan niet op waardoor deze veilig in de grond bewaard blijven.

Als er daadwerkelijk sporen van prehistorische bewoning op de kreekrug liggen, is dit heel bijzonder. Voor Gouda, omdat hier nog niet eerder zulke oude sporen zijn aangetroffen, maar ook voor west-Nederland. Bewoning uit het Mesolithicum is tot nu toe namelijk niet aangetroffen op rivierafzettingen. We wachten daarom in spanning de uitkomsten van de onderzoeken af!

Opgeboord veen en klei.

Monstername met een veenboor.

tweede moordrechtse tiendeweg (zie kaart 1, deelgebied 2)

Van de Tweede Moordrechtse Tiendeweg was bekend dat dit vroeger een ontginningsweg was. Langs deze weg konden we dus sporen verwachten van boerderijen uit verschillende perioden, vanaf ongeveer 1200 na Christus tot nu. De boerderij uit de twaalfde eeuw, die in 1997 in de Oostpolder is opgegraven, is hier een goed voorbeeld van.

Uit historisch kaartmateriaal maakten we op dat de boerderijen in het verleden als een lint langs de weg lagen. Al snel ontdekten we dat de weg tegenwoordig niet meer op de plek ligt waar hij vroeger lag. Tot nu toe waren we daar wel vanuit gegaan en dit komt ook tot uiting op de Archeologische Basiskaart van Gouda (ABK). Door oude kaarten onder de huidige kaart te leggen, bleek de weg met name in het zuiden van Westergouwe heel anders te liggen (zie kaart 2).

begrenzing vindplaatsen

Zoals verwacht zijn er tijdens het booronderzoek in 2004 op verschillende locaties sporen aangetroffen van bovengenoemde boerderijen. Deze restanten zijn afkomstig uit een aantal perioden tussen de tiende en negentiende eeuw. De exacte begrenzing van de vindplaatsen is nog niet bekend. Ook weten we nog niets van de kwaliteit van de resten die ondergronds bewaard zijn gebleven. Om dat te achterhalen starten we de komende maanden met twee soorten onderzoek: een waarderend booronderzoek en een proefsleuvenonderzoek.

De uitkomst van het waarderend booronderzoek kan ons vertellen wat de grenzen zijn van de vindplaatsen. Maar dan nog weten we niets over de staat van de resten. Die informatie is belangrijk omdat het niet zinvol is om een vindplaats te beschermen die van weinig waarde is.

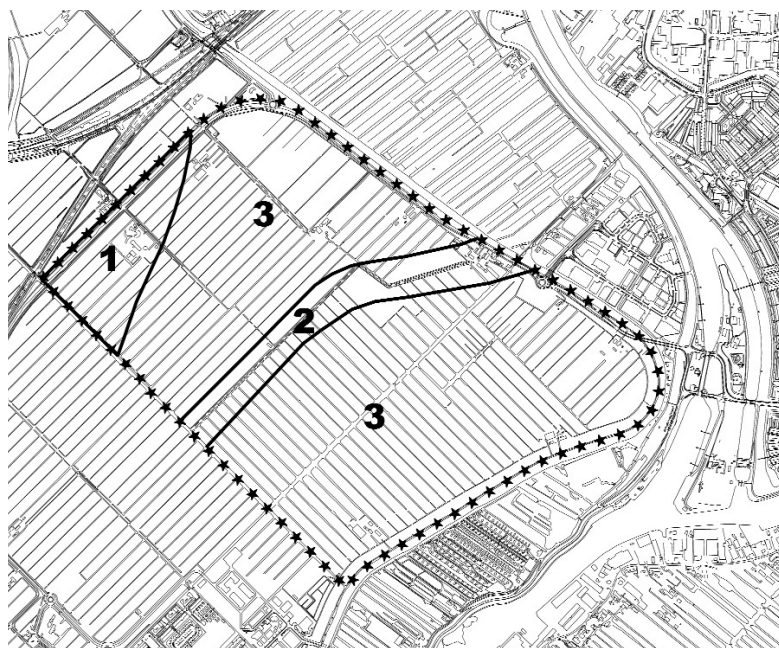
Het booronderzoek is bedoeld om te achterhalen of extra boringen de gewenste informatie kunnen opleveren. De boringen vinden in eerste instantie plaats op het meest zuidelijke deel van het plangebied. Als de resultaten positief zijn, dan vinden er ook boringen plaats op andere plaatsen in de omgeving van de Tiendeweg. Als de resultaten onvoldoende zijn, zoeken we naar andere mogelijkheden om aan informatie te komen.

drie proefsleuven

Met een proefsleuvenonderzoek kunnen we de kwaliteit van een vindplaats vaststellen. Hoe? Door met eigen ogen te bekijken hoe goed de restanten geconserveerd zijn. Onze verwachtingen

zijn hoog en gebaseerd op de kwaliteit van de in 1997 opgegraven 12e eeuwse boerderij in de Oostpolder. Hiervan bleek veel houtwerk goed bewaard. Vanwege de zeer hoge grondwaterstand zijn we ook vol verwachting met betrekking tot de vondsten in Westergouwe.

Voorlopig komen er drie proefsleuven op verschillende plekken langs de Tiendeweg. Punt van aandacht hierbij is de aanleg hiervan. Het kan zijn dat door de hoge grondwaterstand de sleuven direct vol water lopen. In dat geval moeten we een andere werkwijze toepassen.

kaart 1: Plangebied Westergouwe met deelgebieden.

de rest van de polder

(zie kaart 1, deelgebied 3)

Een groot deel van de polder is bij het eerste onderzoek niet met boringen onderzocht, omdat de kans op archeologische sporen minder groot was. Uit bureauonderzoek blijkt dat er verschillende plekken zijn die vanuit archeologisch oogpunt interessant kunnen zijn. Naar die plekken komt vervolgonderzoek.

Om welke plekken gaat het? In het noordwesten van het gebied blijkt nog een kreekkrug aanwezig te zijn. Zoals bij deelgebied 1 (de kreekkrug) is uitgelegd, was dit in vroegere tijden een hogere plek in het landschap die mensen gebruikten om te wonen. Daarnaast is op basis van oude kaarten bekend dat in het oosten van Westergouwe stukjes veen niet ontgonnen zijn (zie kaart 2). De grote vraag is waarom dit niet is gebeurd. Het vermoede-

kaart 2: kadastrale projectie loop oude en nieuwe Tiendweg + ligging veeneilandjes (kaart van ArcheoMedia BV).

den is dat er op deze eilandjes boerderijen stonden van waaruit de omliggende veengronden werden afgegraven. Het enige wat uiteindelijk niet werd weggegraven, was het eigen erf.

veeneilandjes

Hoe controleren we bovenstaande theorie? Door te beginnen met het lokaliseren van de veeneilandjes. Door de oude kaart onder de huidige kaart van Gouda te projecteren, zien we waar deze liggen of hebben gelegen. Vervolgens onderzoeken we aan de hand van grondboringen of de eilandjes er nog zijn en of er archeologische sporen aanwezig zijn. Op de plek waar mogelijk een tweede kreekrug is, zetten we ook grondboringen in.

conclusie

Voor de komende maanden staat er dus veel onderzoek op het programma. Hopelijk komen er allerlei spannende archeologische zaken uit. Als gemeente gaan we uiteraard heel zorgvuldig om met archeologische vondsten. Waar mogelijk houden we hier rekening mee bij bouwplannen. Op locaties waar dit niet mogelijk is, voeren we eerst archeologisch onderzoek uit, zodat gegevens bewaard blijven en we het verhaal van de vondsten kunnen doorvertellen. De nieuwe woonwijk Westergouwe krijgt dus in elk geval een oude geschiedenis. Deels door de verhalen die zullen volgen uit de opgravingen en deels door de vondsten die er straks nog in de bodem zitten.

vitale naoorlogse wijken

Gouda staat bekend als een monumentenstad door gebouwen rondom de Markt, zoals het Stadhuis, de Waag en de St.Janskerk. Bouwwerken die getuigenis afleggen van een rijke en gevarieerde stadsgeschiedenis. Deze monumenten maken de stad aantrekkelijk en zorgen ervoor dat toeristen de binnenstad weten te vinden. De historische stad is echter het resultaat van een doorlopend proces van uitbreidingen en veranderingen. Tijdsgrenzen van wat eigentijds is en wat historisch is, schuiven op. Minder bekend is dat de architectuur in de naoorlogse uitbreidingswijken die om de binnenstad heen liggen, inmiddels ook tot het historische erfgoed gaan behoren. Niet voor niets. Elke periode brengt bijzondere architectuur en stedenbouw voort. Dat is van groot belang voor de bewoners in

Naoorlogse stadsuitbreidingen van Gouda.

deze wijken. Ook relatief jonge monumenten dragen bij aan de kwaliteit van de leefomgeving en het gevoel van welbevinden.

Zijraam St.-Jozefkerk Aalberseplein.

bombardement

Omdat Gouda in de Tweede Wereldoorlog gelukkig gespaard is gebleven van grootschalige vernietiging, heeft de stad geen omvangrijk wederopbouwgebied. Toch is Gouda niet geheel ongeschonden uit de strijd gekomen. Vooral de infrastructuur was doelwit van geallieerde bombardementen. De spoorlijn en strategische doelen langs de IJssel en de Gouwe zijn meerdere keren getroffen. Schade ontstond in 1941 ook aan woningen, zoals in de Crabethstraat, Ridder van Catsweg, Cornelis Ketelstraat, Noothoven van Goorstraat, Krugerlaan, Fluwelensingel en aan de Burgemeester Martensingel. Tijdens een bombardement in 1943 raakten het treinstation en enkele huizen aan de Stationsweg en Boelekade beschadigd. De herbouw van het merendeel van deze panden startte direct, maar werd niet in alle gevallen afgerond.

herstel van infrastructuur en voorzieningen

Na het beëindigen van de oorlog kreeg het herstel van de infrastructuur veel aandacht. Dit was om economische redenen; Nederland was toen op dat gebied arm. De eerste jaren na de bevrijding ston-

den in het teken van materiaalschaarste, tekort aan geschoold personeel en gebrek aan financiële middelen. Activiteiten die prioriteit kregen waren veelal gericht op sociaal-economisch herstel van het door oorlog sociaal en materieel gehavende land. In Gouda werden de dempingen in de binnenstad, het Bolwerkplan, het herstel van het treinstation en Stationsplein, de bouw van het spoorviaduct en het Albert Plesmanplein relatief snel uitgevoerd. Vanaf de jaren vijftig werden ook diverse monumenten gerestaureerd. Ze werden gezien als trotse symbolen van de veerkracht van Gouda, dat schijnbaar ongeschonden uit de strijd was gekomen. In 1952 opende de koningin het gerestaureerde stadhuis op de Markt, een van de belangrijkste gebouwen waar de verbondenheid van bevolking en openbaar bestuur vorm krijgt. Een jaar later volgde de restauratie van de St.-Janskerk. Haar silhouet met de spitse toren en het hoge schip was ver buiten te stad zichtbaar als het religieuze centrum. In deze kerk was in 1947 een 'bevrijdingsglas' geplaatst, naar ontwerp van de bekende kunstenaar Charles Eyck. Het glas stelt de triomfantelijke overwinning voor op de dood en verderf zaaiende vijand.

geestelijk herstel

Waren de herstelwerkzaamheden in nationaal opzicht in Gouda relatief beperkt, de bouw van nieuwe wijken met voorzieningen vorderde in de naoorlogse jaren gestaag. De behoefte daaraan ontstond door de bevolkingstoename. De bevolking groeide in deze periode van 36.000 inwoners in 1945 naar 50.000 inwoners in 1974 (en 72.000 inwoners in 2001). Steeds werd een relatief klein gebied bebouwd en schoof de stadsrand langzaam op. Eerst werden lege terreinen in vooroorlogse uitbreidingsgebieden ingevuld zoals het Weidebloemkwartier en Uiverplein in Korte Akkeren. Daarna

Galerijflat Vrijheidslaan.

werden bijvoorbeeld Vreewijk en Oosterwei in het oosten, Ouwe Gouwe in het noorden en Nieuwe Park in het noord-westen gerealiseerd. Het achterliggend idee voor veel van deze wijken was de wijkgedachte. Dat was een typisch naoorlogse opvatting over de wijkopbouw en vormde in heel Nederland het belangrijkste theoretische uitgangspunt voor de uitbreidingsplannen.

Gymzaal Willem de Zwijgersingel.

wijkgedachte

De wijkgedachte ging er vanuit dat een wijk zodanig moest zijn opgebouwd dat gezinnen voor alle voorzieningen in de wijk terecht konden. Zoals de school, kerk en winkels. Alleen voor arbeid of bijzondere zaken waren de bewoners aangewezen op voorzieningen buiten de wijk. De woningen waren zodanig over de wijken en buurten verspreid dat er vestigingsmogelijkheden waren voor alle gezinssamenstellingen. Zo waren er woningen voor alleenstaanden, kleine en grote gezinnen en voor bejaarden. Door deze aanleg konden innige en levenslange contacten tussen gezinsleden en wijkbewoners ontstaan. Het was bij wijze van spreken mogelijk om 'van de wieg tot het graf' in de wijk te blijven wonen. In dat opzicht had deze buurtopbouw een belangrijke sociaal vormende waarde.

snelle strokenbouw

Om deze wijkopbouw te realiseren moest er snel, en vanwege geringe financiële middelen, ook goedkoop worden gebouwd. De oplossing voor deze behoefte werd gevonden in systeembouw. Bij deze geïndustrialiseerde vorm van bouwen werd zo weinig mogelijk arbeidskracht ingezet en de toepassing van kleine of afwijkende onderdelen was uit den boze. De voorkeur ging uit naar grootschalige bouwelementen die in de fabriek werden gemaakt en die ter plekke werden gemonteerd. Voor dit werk was weinig scholing nodig. Het is echter een misverstand om te menen dat alle naoorlogse woningbouw in 'goedkope' systeembouw is uitgevoerd. Al omstreeks 1951 kwam de minister, die met de wederopbouw belast was, terug van het aanvankelijke enthousiasme voor grootschalige bouwsystemen. Niet in de laatste plaats omdat het nauwelijks goedkoper bleek te zijn. Prompt stopte hij de subsidies voor bouwsystemen. Wel ging men door met de bouw van woningen in zogeheten 'strokenbouw', waarvan de portiek-etagewoningen en galerijflats in drie of vier lagen het bekendst zijn. Die korte euforie voor systeembouw heeft echter wel de kiem gelegd voor een hardnekkig misverstand dat deze woningen per definitie saai, grijs en klein zouden zijn. De architectonische detaillering blijkt verrassend veelzijdig. Zo werden in de wederopbouw kopse gevels bij scholen en woonstroken vaak verlevendigd met degelijke mozaïeken of siermetselwerk. En dat alles recht, strak en 'modern' was, is eveneens een cliché; architectuur met een zogenaamde 'traditionele' vormgeving kwam evenveel voor.

nieuwe eisen en behoeftes

De laatste jaren worden de naoorlogse buurten in Gouda aangepast aan nieuwe gebruikers en omstandigheden. In bijvoorbeeld Ouwe Gouwe,

Brugwachtershuisje Bolwerk.

Oosterwei, Uiverplein en Achterwillens, vinden in het kader van stedelijke vernieuwing, grootschalige onderhoudswerkzaamheden of herstructureringen plaats. Tegenwoordig voldoen in veel gevallen de naoorlogse woningen niet meer aan de huidige bevolkingssamenstelling of aan energienormen. Ook blijkt dat de voorzieningen niet meer zijn toegesneden op de actuele situatie. Scholen, kerken en winkels dienen qua aard en omvang geschikt te worden gemaakt voor nieuwe groepen gebruikers. De oorspronkelijke uitgangspunten van de naoorlogse wijken zijn vaak verwaterd, maar kunnen verrassende invalshoeken leveren bij die herstructurering. Bovendien zijn deze wijken niet zelden

nog steeds aantrekkelijk omdat ze dicht bij de binnenstad liggen, goed bereikbaar zijn met openbaar vervoer en omdat ze vaak zijn aangelegd met veel aandacht voor groen en verkeer. Uit een onlangs opgesteld overzicht van naoorlogse architectuur in Gouda is naar voren gekomen dat tal van destijds bekende architecten zoals E.H. en H.M. Kraayvanger, A. van der Steur, H.M. Koldewij, M.C.A. Meischke, D. Zuiderhoek en C. Elffers hier bijzondere gebouwen hebben gerealiseerd. Bovendien zijn alle wijken ontworpen door het stedenbouwkundig bureau van Verhagen, Kuiper en De Ranitz, autoriteiten op het gebied van stedenbouw.

opknapt de oude begraafplaats

De oude begraafplaats ligt net buiten het oude centrum, in de wijk Korte Akkeren. Liggend aan de Vorstmanstraat en ingeklemd tussen de chemiefabriek van Uniqema en de woonbebouwing, fungeerde de begraafplaats jarenlang als de algemene begraafplaats van Gouda.

Daarvoor werden stoffelijke resten eeuwenlang in en om de St.-Janskerk begraven. De oude begraafplaats werd in 1832 geopend, nadat het vanaf 1827 verboden was om nog binnen de stad te begraven. In 1828 heeft de gemeenteraad van Gouda naar aanleiding hiervan besloten tot 'het doen aanleggen van geschikte begraafplaatsen buiten de bebouwde kom der gemeente'. Een terrein ten zuidwesten van Gouda werd opgekocht en opgehoogd ten behoeve van een algemene begraafplaats. Toen lag de begraafplaats buiten de stad in het open land. Gedurende 140 jaar zijn hier de meeste overleden Gouwenars begraven. In 1950 werd begraafplaats IJsselhof in gebruik genomen. Vanaf dat moment mochten er tot 1972 alleen nog overledenen worden bijgezet in familiegraven. Daarna is het begraven helemaal gestopt en werd deze begraafplaats gesloten.

bloemrijk

In het voorjaar van 1978 werd een begin gemaakt met een ander beheer op de begraafplaats. Er werd een mengsel van één- en tweejarige kruiden ingezaaid, met als doel een bloemrijker begroeiing. Sindsdien is het karakter van de begraafplaats veranderd van een keurig geschoffelde dodenakker tot een sfeervolle en kruidenrijke oase in de wijk. Vanaf 2002, precies 30 jaar na de laatste bijzetting, zou theoretisch gezien de oude begraafplaats

geruimd kunnen worden en een andere bestemming kunnen krijgen. Om dit te voorkomen werd in 1995 de Stichting Oude Begraafplaats opgericht.

monument

Mede door de inspanningen van deze stichting werd de oude begraafplaats in 1997 officieel aangewezen als gemeentelijk monument. In een eerdere fase waren reeds de in classicistische stijl uitgevoerde aula van rond 1840 en het toegangshek verheven tot rijksmonument. Inmiddels is ook het baarhuisje in originele toestand gerestaureerd. De stichting is erg actief. Zij houdt zich onder meer bezig met het in kaart brengen van het grafregister en het verzorgen van de restauratie van grafmonumenten. En zo is de oude begraafplaats uitgegroeid tot een bijzondere plek in Gouda.

Sfeervol impressie begraafplaats met baarhuisje.

herinrichting

Een gekoesterde wens van de gemeente was het meer betrekken van de begraafplaats bij de wijk en andersom. In 2001 maakte een student van de hogeschool Delft hiertoe een herinrichtingsplan. Het project werd ondergebracht bij de wijkontwikkeling en werd uiteindelijk aangewezen als één van de drie pilots voor interactieve beleidsvorming. Samen met buurtbewoners, wijkteam, Stichting Oude Begraafplaats, Uniqema, Mozaïek Wonen en kinderen uit de buurt, maakte de gemeente een plan voor het hele gebied. Door deze werkwijze ontstond een breed draagvlak. Rond de begraafplaats werden de straten heringericht, speelplekken opgeknapt, riolering vervangen, ondergrondse containers geplaatst en meer.

prachtig hekwerk

Voor de begraafplaats zelf betekende dit ook een geweldige verandering. Er kwam een nieuw hek om de begraafplaats, 50 grafmonumenten werden gerestaureerd en de asbesthoudende scheidingsmuur met Uniqema werd vervangen. Als klap op de vuurpijl werd het monumentale toegangshek gerestaureerd, verplaatst en vervolmaakt door het terugbrengen van de ontbrekende linkervleugel. Het resultaat is een prachtig hekwerk, dat ook door zijn nieuwe plek een aanwinst is voor de begraafplaats én de omgeving.

*In het kader van dit project is het boek **Levend Monument** opnieuw uitgebracht. Zie voor meer informatie de korte berichten.*

korte berichten

heruitgave fotoboek begraafplaats

In het kader van het project herinrichting oude begraafplaats is het boek **Levend Monument** opnieuw uitgebracht. Dit gaat over de oude begraafplaats en bevat prachtige foto's van Anke Ligteringen en toepasselijke gedichten van Inez Meter. Het boek is verkrijgbaar bij de Stichting Oude Begraafplaats, de historische vereniging 'Die Goude' en de Goudse boekhandels voor € 20,--.

senior beleidsmedewerker cultuurhistorie

Per 1 augustus is Ruud Hofman werkzaam bij de gemeente Gouda als senior beleidsmedewerker cultuurhistorie. Hofman is afkomstig van de gemeente Voorburg-Leidschendam, waar hij een vergelijkbare functie had. Hij vervangt Bianca van den Berg, die vijftien jaar voor de gemeente Gouda heeft gewerkt.

www.monumenten.nl

Sinds kort presenteert Gouda zich op de website www.monumenten.nl. Op de startpagina staat linksboven de kop dossiers. Deze klikt u aan en vervol-

gens ziet u rechtsonder de kop ontdek uw regio. Hieronder vindt u Gouda. Dertien gemeenten staan inmiddels op deze site. Het is uiteraard de bedoeling dat meer monumentengemeenten zullen volgen.

commissie cultuurhistorie

Marcel Vissers is de nieuwe voorzitter van de commissie cultuurhistorie en Krista Barendse de nieuwe secretaris. Zij vervullen ook de voorzitters- en secretarisrol van de Adviescommissie Ruimtelijke Kwaliteit (ARK).

romeinse vondst

De vorige nieuwsbrief besteedde kort aandacht aan de bijzondere vondst van Romeinse scherven bij onderzoek aan de Gouderaksedijk. We hebben toen beloofd in de volgende nieuwsbrief meer informatie hierover te geven. De uitwerking van het archeologische onderzoek is echter nog in volle gang en daarom kunnen we u hierover nu nog niet veel meer vertellen. Zodra de resultaten van het onderzoek bekend zijn, stellen we u hiervan uitgebreid op de hoogte.

colofon

Deze nieuwsbrief is een uitgave van de gemeente Gouda. Er kunnen geen rechten aan worden ontleend.

Redactie: Dorothee Posthumus Meyjes. *Teksten:* Martin Kemp, Dolf Broekhuizen, Maarten Groenendijk, Dorothee Posthumus Meyjes. *Foto's:* gemeente Gouda, Dolf Broekhuizen, Els Bet, Gerard Verboom, Archeo Media. *Lay-out:* afdeling Grafische Vormgeving. *Druk:* Drukkerij Twigt bv, Waddinxveen. *Oplage:* 1.000.

© gemeente Gouda
november 2005